

ÎN LEGĂTURĂ CU CARIERA LUI C. ARRIUS ANTONINUS

La Romulus Malva în Dacia s-a descoperit (1970) o cărămidă romană cu o inscripție grecească cursivă, păstrată acum la Muzeul orașesc din Caracal (inv. 5912). Obiectul s-a conservat intact, măsoară : $44 \times 27 \times 7$ cm și are literele înalte de 1–4 cm. Fig. 1. Scrierea s-a executat cu un obiect ascuțit, înainte de ardere ceea ce contribuie în plus la autenticitatea documentului.

Textul inscripției s-a publicat prima dată de către subsemnatul în două reviste din România¹ și conține următoarea însemnare :

Ἄρριος Ἀντωνῖνος

ὑπατικός Δακῶν

καὶ ὑπατικός Δαλμα

τῶν

Ἐλουίω Περτένακι τῶ(υ) ὑπ(α)τικῶ(?)

Unul dintre redactorii de la *Année épigraphique* (1973, p. 135, nr. 466) a reproduș textul de mai sus cu următorul comentariu :

„C. Arrius Antoninus consularis trium Daciae, dans les années 175–177, apparaîtrait ici pour la première fois muté dans le poste, équivalent de Dalmatie, transfert inconnu jusqu' à ce jour (et qui fait douter de l'authenticité du document, d'autant que le formulaire adopté est insolite). D'autre part ce document apporterait la preuve que son gouvernement de Dacie a précédé celui de P. Helvius Pertinax ce que A. STEIN, *Reichsb. Dazien*, p. 47–48 n'avait pas pu préciser. Selon l'A, cette inscription commémorerait le changement de gouverneur de la province de Dacie, et en quelque sorte la passation des pouvoirs au cours d'une rencontre qui dut avoir lieu à Romula Malva. Pour nous il s'agit d'un faux”.

Fără să ne spună precis, autorul rîndurilor de mai sus lasă a înțelege că subsemnatul ar fi comis acest fals epigrafic... Ceea ce îl determină să pună la îndoială autenticitatea documentului sînt mutarea

¹ D. Tudor, *Nouvelles données épigraphiques relatives à C. Arrius Antoninus, consul d'is Daciae et Dalmatie et à P. Helvius Pertinax, consularis Daciae*, în *Revue des Etudes sud-est européennes*, IX, 1973, p. 415–422 (citată în continuare RESEE) și *Pontica*, 7, 1974, p. 39–47 (text românesc). Colegului I. I. Russu îi datorez numai descrierea rîndului 4 din inscripția romulensă.

(necunoscută pînă acum) a lui Arrius Antoninus din Dacia în Dalmația, precum și formularea insolită a titlurilor consularului.

După ce timp de o jumătate de secol am descoperit și am publicat peste 500 inscripții latinești sau grecești, iată-mă acum declarat *tegularius et falsarius*... Cărămida respectivă se păstrează intactă și inscripția de pe ea este perfect lizibilă. Numai cine n-a văzut originalul și nu a examinat cu atenție reproducerile date de mine, poate aduce asemenea grave învinuiri în legătură cu probitatea științifică a unui arheolog septuagenar...

Că momentul transferului lui Pertinax ca *legatus* în Dacia n-a putut fi precizat de către A. Stein, nu constituie un argument serios, deoarece respectivul savant nu dispunea de această informație epigrafică. Expresiile „consular al dacilor” și „consular al dalmatilor” este titulatură caracteristică Orientului, folosită după moda elenistică, așa cum a arătat H. Daicoviciu (v. n. 3).

În Franța, cei mai mari savanți în domeniul epigrafiei grecești, Jeanne și Louis Robert, au reprodus textul inscripției cărămidarului romulens și au acceptat comentariile date de subsemnatul. Ei nu au găsit nimic „fals” în legătură cu acest important document².

În România s-au ridicat proteste împotriva afirmațiilor pripite din *AnnEp.*, de către H. Daicoviciu³ și I. I. Russu⁴. Ioan Piso⁵ a realizat un studiu detaliat despre *cursus honorum* al lui C. Arrius Antoninus, fără să găsească nimic „fals” în inscripția tegulară de la Romula Malva.

În studiul amintit (v. n. 1) am formulat o serie de concluzii noi, în legătură cu inscripția lăsată nouă de către modestul cărămidar :

1°. C. Arrius Antoninus l-a precedat pe P. Helvius Pertinax ca guvernator al celor trei Dacii ; 2°. Din Dacia, C. Arrius Antoninus a fost transferat în Dalmația (fapt cu totul necunoscut) ; 3°. Cumularea conducerii Moesiei inferioare cu a Daciei (eventual și cu Moesia superioară) a fost impusă de războaiele marcomano-sarmatice, Pertinax fiind un *vir militaris binecunoscut* (situație de cumul ce se va repeta în 170, cînd M. Cl. Fronto guverna Daciile și Moesia superioară) ; 4°. Anonimul grecofon și *tegularius* din capitala Daciei *Malvensis* era perfect informat despre felul schimbării de guvernare, deoarece înregistra un „eveniment al zilei”, despre care se vorbea pe străzile orașului său — deci nu a comis erori de fapte ; 5°. Deoarece numele și funcția lui Pertinax apar în dativ și fără un verb, iar gravarea textului documentului s-a centrat exact pe fața cărămidii, ne-a făcut să credem că inscripția apare neterminată și că ea continua pe o a doua cărămidă, azi pierdută ; 6°. Am considerat ca „foarte probabilă” o întîlnire la Romula Malva a celor doi *consulares*, ca

² J. et L. Robert, *Bull. épigr.*, 1976, nr. 493 (= *Rev. étud. grec.*, t. 89, 1976, 2, p. 503).

³ H. Daicoviciu, *Pe marginea unei importante inscripții*, în *Steaua* (Cluj-Napoca), febr. 1977, p. 9.

⁴ I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei în l'Année épigraphique* (1974), în *Stud. Celst. Veche Arh.*, 29, 1978, 4, p. 555-562, unde se critică aspru sistemul de lucru și de slabă documentare a celor ce conduc azi această importantă publicație științifică.

⁵ I. Piso, *Carrières sénatoriales* (I) în *Revue roumaine d'histoire*, 1976, 3, pp. 465-481.

„noul numit să fie informat asupra treburilor militaro-administrative din Dacia de către cel ce-și încheiase mandatul” — întrevedere impusă de către războaiele de la Dunărea mijlocie ; 7°. C. Arrius Antoninus a pornit din Apulum spre Dunăre, ca să se imbarce în portul Sucidavei, pentru călătorie pe apă spre Dalmația, iar Pertinax venea spre nord pe aceeași cale și astfel s-au putut întâlni la Romula Malva, pe atunci capitală de provincie și 8°. Numai vilva produsă în oraș de această întâlnire l-a îndemnat pe modestul nostru *tegularius* să redacteze o sumară „cronică diurnă”.

Ioan Piso, specializat în epigrafia latină, într-un studiu privitor la cariera senatorului C. Arrius Antoninus⁶, contestă o parte dintre concluziile ce am formulat mai sus. Constat și de astă dată⁷, că dacă în domeniul epigrafiei, I. P. are merite importante, în ceea ce privește analiza faptelor istorice oferite de inscripții încearcă adesea concluzii lipsite de temei. Multe dintre rezervele formulate de către tinărul epigrafist, în legătură cu documentul romulens, nu-și mai aveau rostul, dacă ținea seamă de un eveniment extrem de important al acelor ani : războaiele lui Marcus Aurelius cu neamurile germanice și sarmatice. Despre acestea, el amintește doar o singură dată și foarte vag, în legătură cu carierele celor doi *consulares*⁸. Numai amenințările barbare din jurul Daciei explică schimbarea operată în conducerea provinciilor, drumul urmat de cei doi guvernatori, cumului lui Pertinax, trimiterea în pacifica Dalmație a lui Arrius Antoninus, întâlnirea din capitala Daciei *Malvensis* ș.a.

Vom analiza pe rând toate aceste controverse și în ordinea în care le prezintă I. P. în studiul său.

1. Nu poate fi o simplă „assertion de D. Tudor que le texte aurait eu une suite sur une seconde brique”⁹. Am arătat mai sus, felul cum este plasat textul inscripției și lipsa verbului după numele în dativ al lui Pertinax (vezi și fig. 1). Pe masa cărămidarului se găseau proaspăt turnate, una lângă alta, numeroase cărămizi așa că, el putea dispune de un spațiu suficient pentru a redacta o „cronică diurnă” mai detaliată.

2. Privitor la transmiterea „oficială” a mandatului de guvernator al Daciei pentru Pertinax (*imperium*) sau numai o simplă întâlnire între cei doi *consulares*, sînt posibile și una și alta dintre aceste două ipoteze. Pentru prima, trebuie să avem în vedere faptul că Romula Malva se găsea la acea dată pe frontiera Oltului dintre Moesia inferioară și Dacia *Malvensis*. Colțul de sud-vest al Munteniei, de la Dunăre pînă la Brazda lui Novac de Sud se găsea anexat provinciei de la sud de Dunăre¹⁰. Pertinax putea trece Oltul între Slăveni și Romula fără să mai aibă complicații cu *imperium* cel nou¹¹. Noul guvernator a pătruns însă în Dacia

⁶ *Ibidem*.

⁷ D. Tudor, *În legătură cu războiul lui Filip Arabul împotriva carpilor, Pontica*, IX, 1976, p. 89-97.

⁸ Piso, *art. cit.*, p. 475.

⁹ *Ibid.*, p. 466. Păreră adoptată și de H. Daicoviciu, *loc. cit.* Remarc că desenul dat de I. P. (*art. cit.*, p. 465, fig. 1) este incomplet și cu erori.

¹⁰ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV-a, București, 1978, p. 251.

¹¹ Piso, *loc. cit.*

Malvensis pe unul dintre cele două mari drumuri din colțul ei de sud-est : fie pe al Oltului, fie pe al Sucidavei. Prezența concomitentă a lor în Romula Malva a fost însă reală (fapt consemnat și de I. P.), întâlnire impusă de necesitatea informării detaliată a noului *legatus* al Daciei.

3. Succesiunea guvernărilor provinciale ale lui C. Arrius Antoninus propusă de noi : Dacia-Dalmatia¹² este considerată de către I. P. „difficile à concevoir” și el propune : Dalmatia (173–175) – Dacia (176–177) – Cappadocia (178–180)¹³. Se invocă ca argument faptul că „l'ordre proposé par D. T. est improbable à cause de la position occupée par la Dalmatie dans les carrières sénatoriales”¹⁴. Pe cine să credem în legătură cu această controversă ? Pe un martor ocular, cum a fost cărămidarul romulens, care spune clar că personajul nostru a fost mai întâi *legatus* în Dacia și apoi imediat, în aceeași funcție, în Dalmatia ? Sau pe I. P. care nu ține seamă de faptul că ne găsim în epoca războaielor marcomano-sarmatice și că însemnarea de pe cărămidă nu poate fi o inversiune anacronică ? Cum putem așeza Dalmatia înaintea Daciei, când în această problemă dispunem de un singur document, și acesta, contrar opiniei lui I. P. ? De unde putea fi informat modestul grecofon romulens (probabil un oriental), că Arrius Antoninus venise în Dacia din Dalmatia ? Cum se tace, că nicăieri în celelalte texte epigrafice privitoare la cariera lui C. Arrius Antoninus, el nu mai apare ca *legatus Dalmatiae* ? Dacă din Dacia, el pleca direct în Cappadocia, cum pretinde I. P., nu se știa acest lucru pe străzile Romulei Malva ? Era oare posibil ca meșterul cărămidar să confunde Cappadocia cu Dalmatia ? Datele epigrafice de care dispunem, pot ele constitui indicații categorice în privința anului, luni și zilei, pentru realizarea unor table precise privitoare la numirile și plecările guvernatorilor din cele trei provincii, Dalmatia, Dacia și Cappadocia, în perioada anilor 173–180 e.n. ? În sfârșit, mandatul – unui guvernator de provincie se îndeplinea matematic, sau putea fi prelungit, redus sau chiar anulat înainte de instalare ?

După cum s-a amintit mai sus, nedumeririle provocate de textul cărămidarului romulens trebuie plasate în atmosfera situației militare de la Dunărea Mijlocie în anii 175–180 e.n. Pericolul germano-sarmatic solicita concentrări de forțe militare, cumulearea conducerii provinciilor și alegerea celor mai destoinici generali. Nevoile militare primau înaintea aplicării unei stricte ierarhii militaro-administrative. După nevoile momentului, *cursus honorum* putea suferi diminuări sau atribuții superioare. Un exemplu tipic în această privință ni-l oferă gravele evenimente militare ce se petrec în Dacia la moartea lui Traian, când Hadrian numește la conducerea provinciei pe Q. Marcius Turbo din ordinul ecvestru, în loc de un om din tagma senatorială, cum cerea acest post. C. Arrius Antoninus a trebuit să plece de la conducerea Daciei, fiindcă nu era omul care să facă față evenimentelor militare. În asemenea situație, lui C. Arrius Anto-

¹² Tudor, *RESEE*, XI, 3, 1973, p. 420–421 și *Pontica* 7, 1974, p. 43–44.

¹³ Piso, *art. cit.*, p. 477 urm., unde analizează amănunțit întregul *cursus honorum* al consularului C. Arrius Antoninus.

¹⁴ *Ibidem*.

ninus trebuia să i se găsească un loc într-o altă provincie. Nu poate fi vorba de o „retrogradare” a sa în Dalmatia. Provincia respectivă nu mai adăpostea legiuni, dar și-a păstrat rangul consular pentru guvernatorii săi, așa cum recunoaște și I. P.¹⁵ Deci personajul nostru nu se putea considera nedreptățit, ca titlu. A. Jagenteufel, cel care a studiat amănunțit cronologia guvernatorilor din Dalmația, constată destule anomalii privitoare la promovarea lor¹⁶.

4. Faptul că un singur document menționează pînă acum guvernarea lui Arrius Antoninus în Dalmatia — cel de la Romula Malva — contestat și acesta, dovedește că șederea sa în această provincie a fost foarte scurtă. Am văzut că I. P. îi acordă doi-trei ani (173–175), fără să aibă o documentare precisă. Dacă ar fi zăbovit atîta timp în Dalmatia, această guvernare ar trebui să apară menționată în multele documente epigrafice, ulterioare anilor 173–175, care îi înregistrează *cursus honorum*¹⁷. Tocmai această absență ar indica scurta sa ședere pe coastele dalmate sau poate deloc. Ar fi posibil, ca din Dacia, el să fi pornit direct spre Roma, unde prin legăturile de care dispunea acolo, a putut obține anularea mandatului ca guvernator al Dalmației și obținerea altuia, pentru Cappadocia. În acest caz, în al său *cursus honorum* nu a mai figurat și titlul de *legatus Augusti pro praetore Dalmatiae*. De aceea, ni se pare cu totul hazardată afirmația lui I. P. care crede că... „est absolument certain que ce fut C. Arrius Antoninus qui a été le gouverneur de la Dalmatie pendant ces années (173–175)”¹⁸ deci tocmai în anii cînd Jagenteufel¹⁹ plasează acolo alți guvernatori.

În dorința sa de a găsi un loc liber pentru C. Arrius Antoninus în lista guvernatorilor din Dalmatia, întocmită cu competență de către A. Jagenteufel, I. P. îl înscrie forțat între anii 173–175 e.n. — răstimp pentru care nu ne poate aduce nici o informație epigrafică sau istorică. Inscriptiile dalmatine și cele din alte părți ale imperiului nu puteau înre-

¹⁵ *Ibidem*. În *AnnEp.*, loc. cit., se arată că cel din Dacia era „un post équivalent de Dalmatie”.

¹⁶ A. Jagenteufel *Die Statthalter römischen Provinz Dalmatien von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958, p. 48–51 și 127; cf. și Piso, art. cit., p. 467–470. Asemenea perturbări de guvernare provocate de *casus belli* se înregistrează și în Cappadocia, cf. Piso art. cit., p. 470–477.

¹⁷ Toate menționate de Piso, art. cit., p. 476–481. Cf. și cele două inscripții onorifice de la Ephes, publicate de D. Knibbe, *Jahresh. Öster. Arch. Inst.*, VIII, 1966/1967, Bbl. col. 9–12 (cf. *AnnEp.*, 1971, 456 și 458). Față de Piso, Knibbe stabilește o succesiune diferită a guvernărilor lui C. Arrius Antoninus: Cappadocia (172–175), Dacia (175–178) și Asia (184–185). Și de astă dată, nu figurează Dalmația. Menționăm de asemenea și părerea lui J. Colin, *L'Empire des Antonins et les martyrs gaulois de 177*, Bonn, 1964, p. 46 și n. 171, care studiind detaliat opera lui C. Arrius Antoninus în provinciile orientale, ajunge la concluzia că acesta a condus Cappadocia, între anii 175–177, deci în anii cînd alți autori îl situează în Dacia (inf. Prof. Franco Sartori). A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 47, credea că el a guvernat Dacia, după Cappadocia.

¹⁸ Piso, art. cit., p. 480.

¹⁹ Jagenteufel, op. cit., p. 468–469.

gistra această funcție? Răstimpul pentru care Arrius Antoninus fusese destinat conducerii Dalmatiei, trebuie căutat între guvernările lui M. Didius Iulianus (176–177) și C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes (178–179) (pe baza tabelului întocmit de A. Jagenteufel). Însemnarea de pe cărămida romulensă surprinde, ca și în cazul lui Q. Pomponius Falco²⁰ (mutat din Moesia inferioară în Britannia), momentul plecării dintr-o provincie în alta.

5. Pentru a întări opinia sa, că din Dacia, C. Arrius Antoninus s-a dus direct în Cappadocia, I. P. arată că drumul lui cel mai scurt spre Dalmatia, trebuia să fie prin Banat, apoi mai departe, prin Moesia superioară. Întâlnirea cu Pertinax la Romula Malva s-ar explica prin aceea că: „La route au long de la vallée de l'Olt trahit clairement l'intention de C. Arrius Antoninus de se diriger vers l'Orient”, – navigînd pe Dunăre, apoi pe mare, pînă într-un port maritim al Cappadaciei²¹. Și de astă dată, I. P. nu ia în considerație starea de război ce periclita vestul Daciei din partea iazigilor, amenințați în acei ani a deveni provincia romană Sarmatia²². Nu prin Banat se găsea drumul cel mai carosabil dintre Apulum – locul de plecare al guvernatorului – și Dunăre – locul lui de îmbarcare sau de trecere peste fluviu. Calea cea dreaptă și bine întreținută, fără urcușuri și coborîri ostentivoare se construise din inima Daciei carpatine spre defileul Oltului. În cazul cînd guvernatorul se îmbarca într-un port de pe malul bănățean al Dunării (ca Dierna), nu putea naviga în bune condiții pînă în Dalmatia. Dacă urma numai o cale terestră se puteau ivi greutăți importante de transport, din cauza îngustimii drumului săpat în stîncă pe malul drept al fluviului în zona Cazanelor și apoi pe drumurile proaste și înșesate de *latrones* din Dardania.

Dar impedimentul cel mai mare pentru o călătorie prin Banat și Moesia superioară îl constituia pentru guvernator, nesiguranța iazigii infiltrați în cîmpia Banatului și dincolo de Tisa, puteau ataca direct sau prin cete prădalnice convoiul de vehicule al guvernatorului, folosindu-se de întunecimea codrilor și de ținuturile accidentate. Este necesar să avem în vedere că acest convoi era destul de mare și dificil în mișcarea terestră. În Dacia, C. Arrius Antoninus își adusese pe ai săi²³ care plecau și ei încărcăți de bagaje. Ca orice guvernator de provincie, el strînsese destule bunuri ce urmau a fi transportate la Roma sau pe alte proprietăți ale sale, din Occident. În asemenea situație, cel mai bun itinerar, după străbătrea vâii Oltului și popasul din Romula Malva pentru întrevvedere cu Pertinax, era o îmbarcare în portul dunărean al Sucidavei. Corăbiile îl puteau transporta în deplină siguranță pe fluviu și pe mări, într-unul din porturile dalmatine – desigur după un ocol mai mare.

²⁰ *AnnEp.*, 1957, 336 ; cf. Tudor *RESEE*, XI, 3, 1973, p. 421 și *Pontica*, 7, 1974, p. 44.

²¹ *Piso*, art. cit., p. 174 ; părere acceptată și de către H. Daicoviciu, loc. cit.

²² L. Balla, *Acta clas. Univ. Scient. Debrec.*, VII, 1971, p. 73–76 și A. Mócsy, *ibid.*, p. 65 urm.

²³ *AnnEp.*, 1931, 123–124.

ZUSAMMENFASSUNG

IM ZUSAMMENHANG MIT DER LAUFBAHN C. ARRIUS ANTONINUS'

Der Verfasser wirft einen Rückblick über einen in Romula Malva in Dakien (1970) entdeckten römischen Ziegelstein mit griechischer Kursivinschrift. Die Wiederbesprechung dieses Ziegelsteines liegt der falschen Deutung eines französischen Autors zugrunde, die sich auf den Inhalt der Inschrift und den historischen Rahmen des 2. Jh. in Dakien, wo die Laufbahn C. Arrius Antoninus' wirkte, bezieht.

Die Arbeit beweist, auf Grund wissenschaftlicher Basis, die Echtheit der Inschrift und bringt politische und militärische Beweise für die Anwesenheit C. Arrius Antoninus' im römischen Dakien.

